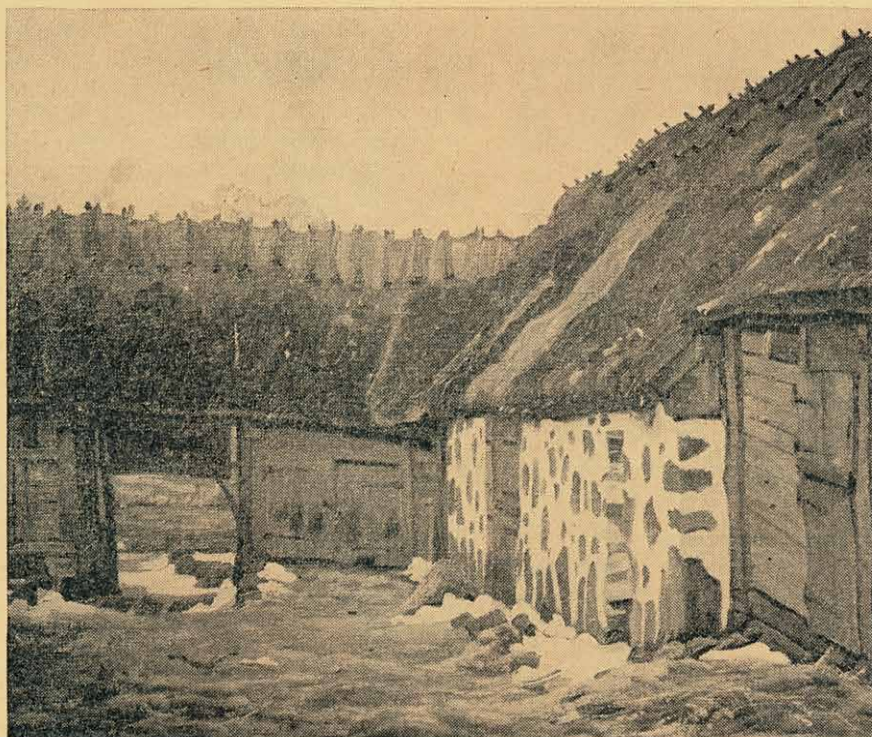

Byahornet

- SKÅNELAND

Per Gummesson.

Gårdsinteriör 1909.

Skåningarnas Hembygdstidning

Nummer 2

Årgång 35 1976

EGON PRAHL

Det skånska bondeupproret 1811

ETT DYSTERT 165-ÅRSMINNE

Det skånska bondeupproret som utspelades på sommaren 1811 är ett blodigt blad i vår skånska historia som sällan omskrivs eller nämns — varken för eller bland allmänheten eller under historiektionerna i våra skolor. Vad var det nu som orsakade detta uppror?

För att lämna svar på denna fråga vill jag först med några rader nämna något om föregångaren till vår tids värnplikt — den indelta armén som i över 200 år utgjorde stommen i vår armé. Denna organisationsform hade blivit godkänd i 1682 års riksdag, där grundsatsen var att ägarna av viss jord skulle anskaffa och underhålla de i landskapen förlagda infanteri- och kavalleriregementena. Organisationen blev benämnd det ständiga rotehållet resp. rusthållet eller med det gemensamma namnet indelningsverket. Genom detsamma blev åliggandet att skaffa krigsfolk en börda på viss jord, ej längre en individens skyldighet. Med de särskilda landskapen slötos kontrakt, enligt vilka de därstädes förlagda regementenas styrka bestämdes till i regel 1.200 man.

Roten (rusthållet) skulle såväl i fred som krig avlöna en knekt (ryttare). Dennes avlö-

ningsförmåner utgick huvudsakligen in natura och i regel var han bofast på ett torp.

Låt oss nu återgå till den inledande frågan. Vid tiden för det omtalade "Bondeupproret" hade Sverige just haft krig med Ryssland och Danmark. 1808 hade ryssarna jagat ut den svensk-finska armén ur Finland. Efter mycket om och men hade Sverige äntligen fått fred igen (och förlorat hela Finland). Den siste gustavianen, Gustaf III:s välmenande son Gustaf IV Adolf, var avsatt och landsförvist. På tronen satt Karl XIII, en skröplig åldring, bror till Gustaf III, en man utan egna arvingar — en komplett nolla.

Denne Karl XIII satte man inte någon större tillit till — istället satte man hoppet till den tronföljare man valt 1810 efter fersenska kravallerna — Jean Baptiste Bernadotte, en av Napoleons marskalkar. Enligt ryktet en snillrik fältherre — en man menades det som med all säkerhet skulle vinna tillbaka det man förlorat åt ryssarna.

Ingen anade emellertid planerna som rörde sig bakom denne Bernadottes panna. Kungariket Sverige var för honom vid denna tid endast en bricka i hans eget maktspel. Han

hade siktet inställt på att krossa Napoleon för att därefter själv bli Frankrikes kejsare.

Då som nu bedrevs politiska rävspel både inom och utom vårt lands gränser, och plötsligt drogs tusentals skånska bönder och drängar in i intrigerna. Tronföljaren Karl Johan drev nämligen igenom en "extra rotering" år 1811 på vissa avsnitt i vårt land, där bl.a. Skåne, för att få en starkare armé bakom sig. Den nya förordningen påbjöd att allmogen fick välja mellan att underkasta sig utskrivning eller att skaffa personlig ersättare.

Men skåningarna reagerade genast mot detta nya påhitt, framför allt de lottningsskyldiga — det skulle inte sättas upp fler soldater än vad den gamla roteringen bestämde. Man hade i klart minne vad som hände de arma satar som skrevs ut till lantvärnet i kriget mot Ryssland för två, tre år sen — hur dåligt rustade de var, hur dödens smitta spreds bland dem, hur de tvingades slita som galärslavar på flottans skepp och slupar och dog som flugor.

Över hela Skåne började oroligheter sprida sig. I Luggude härad i nordvästra Skåne samlades omkring 500 drängar och husmän för att tåga mot Helsingborg, för att där inför landshövding greve von Rosen anhålla om att slippa lottningen mot att de i stället lejde manskap. Landshövdingen vägrade emellertid att förhandla med dem — i stället lät han arrestera en av deputerade. Femtio man tågade då in i stan och ville ha den arresterade frisläppt. Militär utkommenderades, en del av de församlade anhölls och resten drevs på flykten.

Även borta på österlen uppvaktade man sin landshövding — greve de la Gardie i Kristianstads län. Även denne vägrade ta emot de utsända talesmännen — i stället utkommenderades husarer ur Ystads garnison vilka skingrade skaran. Med dagens syn på saker och ting inser vi de grava misstag som begicks på bägge ställena.

Dessförinnan hade flera andra misstag begåtts. Efter en sockenstämma i Slimminge

kyrka den 2 juni 1811, där deputerade blivit valda att i Ystad överlägga med landshövdingen om förstärkningsmanskapets utgörande, framstod Per Ottasson från Hjulstorp i Slimminge och uppmanade alla de övriga, att vid 5 riksdalers böter möta upp vid Ystad. En stor skara drog så iväg vilken växte till antal ju närmare man kom mötesplatsen. Den 4 juni rann in med vackert väder och skaran med Per Ottasson i täten samlades på Brostorps slätt vid Bjäresjö, och framförde en anhållan om att få tala med landshövdingen om befrielse från lottning, till dess rotering föregåt. Landshövding von Rosen vinkade emellertid, här liksom en vecka senare i Helsingborg, avböjande med kalla handen och ville varken komma till tals med den församlade massan eller deras ombud — i stället lät han utkommendera husarer för att skingra folkmassan.

Genom det inträffade började en jäsning mot förfaringssättet bli allt mer märkbar. Vid en sockenstämma som hölls i Bara kyrka den 8 juni, protesterade även där bönder, drängar, husmän m.fl. mot utlottningen. De tog helt enkelt saken i egna händer och kastade ut både prästen och sockenmännen ur kyrkan samt angrep kyrkans patronus, godsägare Stiernblad. Denne fick hals över huvud fly från platsen till sitt gods i Torup. Men inte ens där kände han sig säker — utan fortsatte till ett annat av sina gods.

Efter denna händelse blev Torup så förhatligt för honom, att han inom ett år sålde egendomen.

Lite lugnare gick det däremot till efter sockenstämman som hållits i Gustafs (Börninge) kyrka. De där församlade gick upp till Börningekloster och fick underrättelse om att de med lega kunde slippa lottning. Efter detta besked vände de om utan att göra minsta väsen eller buller.

Budkavlar gick emellertid ut — och i Önnarp kom kronolänsman Holm att utmärka sig, då en gosse anlände med uppbrottsorder från

Näsby och Gärdslövs byar. Holm beordrade de församlade att skingra sig samtidigt som han fasttog gossen. Detta tilltag kom den församlade hopens ilska att koka över — grep länsmannen och slog honom nästan på halvt ihjäl, varefter de stängde in honom i kyrkan. Då han åter kvicknat till och kommit någorlunda till sans, tvingades han skriva under en försäkran att han inte skulle låta åtala någon av männen och tvangs också uttala sin förlåtelse över slagskämparna innan han släpade sig från platsen.

Den 13 juni samlades en styrka på närmare 200 man på Lemmeströ bygata — anförda av en skräddare från Häckeberga vid namn Ekelund. Efter en stunds diskussion begav skaran sig till prästgården för att där uppsöka prosten Nibelius. Denne hade nämligen av kronan ålagts att sköta utskrivningen i socknen — men de berörda ansåg att han varit för nitisk i sitt tjänsteutövande. Den stackars prosten försökte besvara den skrånande samlingen med stor frimodighet — men hann emellertid endast börja yttra sig då han brutalt överfölls och blev illa slagen. Efter misshandeln tvingades han bjuda dem på mat och brännvin. Till slut tvingades han med blodet droppande från näsa och mun att skriva på en förklaring att han ej skulle göra sak av vare sig misshandeln eller plundringen av prästgården.

Efter välplagnaden kände skaran sig styrkt både till kropp och själ och drog därför glada i hågen mot Gärdslov. Under vägen dit ökades antalet hos den sjungande och skrålande hopen med många nytillslutningar som ville vara med om ”upprättelsens stund”. Även här ställde man målet mot prästgården, där prosten Jakob Lundenius genast fann för gott att sätta sin underskrift på lottningens uppskjutande, samt att ge dem mat och brännvin.

Nästa mål var Näsbyholm. Här tvingades ägaren, major J K von Blixen-Finecke, att avge och underteckna en förbindelse att själv lega och avlöna förstärkningsmanskap till

krigsmakten. Innan de lämnade slottet bröt de sig under våld in i vinkällaren där de stal brännvin.

Under fortsatt skräll och sång gick så färden vidare genom Svenstorp till prästgården i Skurup, där de möttes av beskedet att prosten Jens Hjort var rest till Malmö. Huruvida detta var med verkligheten överensstämmande får vi ta med en viss reservation — men upprorsmännen lät sig nöja med beskedet och fortsatte till Svaneholm.

Där fylldes snart hela borggården med skrånande män, beväpnade med tjugor, påkar, liar och långa hökrokar. En stor del av den ”vilda” skaran trängde in i slottet där de under hotelser befallde Rutger Maclean till skrivbordet för att där utfärda skrivelsen om lottningens uppskjutande. Anföraren Per Ottasson hade kastat sig raklång på Macleans säng med sina långa smutsiga stövlar och dikterade därifrån skrivelsen. Bakom skrivbordstolen stod arrendatorn Pål Månsson på Skurup nr 12 — stödjande sig på Macleans axlar och sade i befallande ton: ”Du får inte skriva låta leja utan du skall leja (näml. krigsfolk)”.

Macleans rättare, en ovanligt storväxt och kraftig karl vid namn Flygare, var just hemkommen från marken. Inne från borggården hörde han tjut och skräll — vid åsynen av upprorsskaran var hans första tanke Macleans liv som kunde vara i fara, och rusade därför upp i slottet. Vid åsynen av Per Ottasson i Macleans säng kokade herkulesblodet över på honom. Som en blixt från en klar himmel började han utdela dråpslag till höger och vänster. Men som den skrånande folkmassan trängde allt hårdare på, måste han till sist rädsla sig genom flykt och kastade sig som en ursinnig mot den vilda hopen nedför trapporna och sprang i en eka som låg vid norra slottsbyggnaden. Med stenar och järnskrot haglande om öronen stötte han snabbt ut och var snart utom räckhåll för bombardemanget. Eftersom upprorsskaran ej drog sig från platsen förrän da-

gen därpå, fick den stackars tjänaren tillbringa hela natten i ekan ute på sjön. Det kan här nämnas att någon av Svaneholms tjänare och underlydande ej deltog i upproret, vilket torde ha varit glädjande för Maclean.

Så tågade den skrånande skaran, mer eller mindre nyktra, vidare över Häckeberga och Börringe — alla fick de skriva under på samma förbindelse.

I Lyngby hade kyrkoherden angett några drängar som speciellt utmärkt sig genom hotelser och länsstyrelsen skickade därför ut husarer som anhöll drängarna. Detta tilldrog sig medan upprorsmännen härjade runt i Vemmenhögsbygden.

Nåväl — tilltaget spred sig som en löpeld bland allmogen och budkavlar sändes ut som kallade dem att möta upp vid Torup. De som inte ville komma hotades med att få sina gårdar nedbrända och husfolket mördade.

På sin väg till mötesplatsen infångade bondeskarorna kyrkoherdarna i Bara och Hyby. De plundrade också de bägge prästgårdarna på mat och brännvin.

På mötesplatsen vid Torup beslöts att sända de bägge infångade prästerna som parlamentärer till landshövdingen. Baraprästen lyckades smita och räddade sig genom att gömma sig i Lund. Kollegan från Hyby var bättre bevakad. I sällskap med två stadiga karlar begav han sig till Malmö. Väl inne på länsresidenset lyckades han skaka av sig sina vakter och berättade för landshövdingen vad som hänt.

Landshövding von Rosen beslöt på stående fot att slå ned upproret med militärhjälp. Generalmajor Hampus Mörner beordrades att med 100 man infanteri, 40 husarer och två trepundiga kanoner rycka fram i ilmarsch mot Klågerup där den nu c:a 1.200 man starka upprorsskaran befann sig.

När ryktet spred sig till Klågerup att greve Mörner var på väg med en militärstyrka drog sig mer än hälften ur spelet och begav sig hem. Primitivt beväpnade med gamla bössor, liar,

hötjugor och påkar barrikaderade sig de återstående 500 på gården — där greve Mörner mötte dem den 15 juni.

General Mörner och hans officerare försökte tala upprorshopen tillrätta, men kraftigt berusade som skaran var fruktade de varken fan eller greve Mörner.

Truppchefen gav order om att lösa skott skulle skjutas mot upprorsskaran. Då de berusade upprorsmännen såg att skotten ej vållade dem några skador, hurrade de vilt och ropade hånfulla ord till soldaterna om deras dåliga träffsäkerhet. Men snart nog skulle deras glädje utbytas i ett veritabelt blodbad.

Greve Mörner gav order om eld mot de upproriska. Hagel och kulor slog in i den tätt packade upprorsskaran. Den skingrades och alla försökte få skydd i Klågerups slotts uthus och lador. Soldaterna tog ingen pardon — de gick till verket med yttersta grymhet, skoningslöst jagande upprorsmännen runt slottet.

Med en ohygglig förödelse fick upprorsmännen se sig slagna — efterlämnande 30-talet döda och dubbelt så många svårt sårade. Gråtande och förtvivlade makar och systrar sökte bland de fallnas anleten för att där finna någon anhörig. Över gården och däromkring krälade stympade och sargade unga män — sökande efter hjälp och värme till de flyende livsandarna.

Medan de stupade, som förvägrats jordfästning i vigd jord, slängdes ner i en massgrav vid Hybys rågång, genomströvades trakterna av en militärpatrull, där husvisitationer och förhör anställdes. Den ena skaran efter den andra avsläpades på det mest brutala sätt till Malmöhus fästning — inalles 250 fångar. Om detta tillvägagångssätt står det t.ex. att läsa i borgmästare Hallings samtida anteckningar bl.a.: ”Intåget till staden var dystert. De fångne, utmattade genom flera dagars kringstrykande utan annan egentlig förtäring än brännvin, hade ett förfärligen förstördt utseende och vore med hamptömmar bundna tre till tre

tillsammans med händerna på ryggen...". Andra källor berättar hur fångarna släpades till sitt fängelse på Malmöhus efter hästar, "medvetlöse mången".

Endast ett svagt bevis för att ha varit med i upproret var skäl nog för att bli arresterad, utan avseende på om vederbörande varit lockad eller tvingad därtill. Detta tillvägagångsätt åstadkom en sådan skräck och villervalla bland befolkningen, att allt arbete avstannade — det allra nödvändigaste måste göras om nätterna. Endast kvinnor och barn vågade visa sig ute om dagarna.

Så följde rättegångarna vid Rådhusrätten i Malmö. 274 personer stod där inför rätta. Domarna över de upproriska blev hårda — slutpåståenden avgavs mot inalles 135 stycken, av vilka 14 frikändes.

Otaliga var de protokollsark som här nedpräntades, varur jag här skall nämna några axplock ur den tidens kanslisvenska, och börjar med ett utdrag daterat den 25 juni 1811, som bl.a. handlar om ett förhör, där frågor ställts om vederbörande varit i vetskap om upprorets innebörd och följder etc.

”§ 3. RådstufwuRätten ansåg nödigt tillägga Protocollet för den 22 Junii att de af Rätten framstälde frågor: huruwida den tilltalade känt eller hört omtalas ändamålet och afsigten med den allmänna oron och folkresningen — Om den tilltalade varit på ett eller annat sätt bewärnad eller bland hopen sett andra förswarswapen än hötjufwor och stakar — Om han känt huruwida folkhopens afsigt varit att wela uttaga de arresterade drengerna och hwilka som skadat KyrkioHerden Ericson samt åboen Gadd — Om någon anförare eller talare bland hopen varit känd — Om öfwerenskommelse varit att sätta sig i förswar emot den till Klågerup ankomne Militairetruppen, och om den tilltalade hört Befälhafwarens warning och tillsägelse åt folkhopen att godwilligt skingras, hafwer af alla och en hwar blifwit med

nej beswarade, med de få undantag Protocollet särskildt utemärker — Huru stor folksamlingen wid Klågerup warit har ingen kunnat upgifwa — att en del deraf warit försedd med hötjufwor hafwa de fleste sett men ej kunnat någon namngifwa då dessa skola mäst warit från främmande byar och till en stor del blifwit på stället dödade — att större samling warit wäntad och flera folkskockar lördagsmorgonen i antågande mot Klågerup, men återwändt på wägen wid underrättelsen om affairens utgång, har genom erhollne swar på framstälde frågor giorts troligt, äfwen där få weta dels om lottningen till utskrifning icke blefwo af, och dels om de Arresterade drengarne utlemnades til dagen förut in-skickade KyrkioHerden Ericson och Åboen Gadd — att Folkhopen oaktadt Militaire-Truppens ankomst qwarstannat wid Klågerup, har efter hwad af de redan hörde utrönas kunnat, härrört af den förmodan att ej någon wäldsamt medfart ensets wara att befara.”

En del av de till Rådhusrätten instämde var mer eller mindre tvingade att sluta sig till upprorsskaran, vilket bl.a. framgår av § 4 i ovan citerade protokoll:

”N:r 71 Nils Swensson: dreng hos Anders Olsson i Grentinge, 18 år gammal, utom et slag i hufwudet af en Museqeut är han af god hälsa och kroppsbyggnad; skall för brott förut icke warit tilltalad och, förmanad till sanning berättar, att han af öfrige drengarne i Byen blifwit twungen att, försedd med hötjufwa begifwa sig till Torup, hwarifrån han åtföljt hela folkmassan till Klågerup, där han kastat hötjufwan ifrån sig och gömt sig i en lada hwarest han blifwit gripen; ehuru slagen med ett gevär försäkrar Nils sig icke hafwa sökt förswara sig. N:r 72 Mårten Chistophersson, husman i Grentinge, 42 år gammal, af god hälsa och kroppsbyggnad samt för brott förut ej an-

klagad, han förmanades att följa sanningen och berättat: att han från Hessleberga fått tillsägelse att afgå till Torup, hwilket han ock giort, och derifrån följt folksamlingen till Klågerup, där han obewäpnad greps på gården.

N:r 73 Lars Pehrsson: husman i Grentinge, 57 år, af swag hälsa och kroppsbyggnad . . .”

Omkring två månader efter det misslyckade upproret föll domarna vid ”RådstufwuRätten” i Malmö och namnen på de 14 frigivna personerna finner vi i protokollet från aug. månad 1811:

”§ 2. Sedan slutpåståendena blifwit uplästa, kan RådstufwuRätten i ärfarenhet af att Nils Nilsson från Alberta, omnämnd i 7 § af protocollet för den 29 juni, ännu är å Slottshäktet qwarsittande; och som någon bewisning emot honom sedermera icke förekommit: så, och efter det Acter tillkännagifwit sig emot hoo icke kunna göra något påstående om ansvar fann RådstufwuRätten skäligen bemälte Nils Nilsson från Arresten endtlediga; Äfwensom, och i likhet med hwar Actor hemställt, RådstufwuRätten beslöt att på fri fot ställa N:r 3 Pehr Larsson från Tjustorp, N:r 71 Nils Swensson, N:r 74 Hans Månsson och N:r 75 Nils Pålsson från Grentinge, N:r 77 Gesällen Magnus Lundberg från Genarp, N:r 169 Jöns Olsson, N:r 173 Anders Larsson från Hessleberga, N:r 177 Lars Hansson och N:r 180 Skogwagtare Möller från Bokesackra, N:r 213 Tufwe Pehrsson från Stanstorp, N:r 234 Ola Hindricksson från Hessleberga, N:r 270 Anders Nilsson från Troberga och N:r 276 Åke Nilsson från Wismarlöf; hwarefter för öppna dörrar

Afsades

då i mål af beskaffenhet som detta RådstufwuRätt, enligt Kongl. Brefwet den 22 Maj 1749 endast har att undersöka, kommer Ransakningsprotocollet att inskickas

till Kongl. Majts och Rikets Högl — —. Götha Hofrätt i Lund; hwars vidare åtgärd med målet parterna hafwa att afbida — — År och dagar som föreskrifwit står.

Lucas Lohman
J. Kiellander
Elis J. Möller
Corn. Faxe
C. M. Nordlindh
H. A. Falkman
Joh. Knutsson”.

Till att mista höger hand, halshuggas och steglas dömde hovrätten 20 stycken, till fyrtio par spö och sex års fästning 43 stycken, en del till 28 dygns vatten och bröd (däribland skräddare Ekelund från Häckeberga), och slutligen fyrtio par spö åt 31 stycken samt tjugo par spö åt bl.a.: ”Pär Hansson i Sånarp, Nils Andersson i Genarp, Lars Olsson i Tjustorp, Hans Jönsson i Hessleberga, Sven Jönsson i Wismarlöf, Nils Andersson i Tjustorp och Årad Pärsson i Kjellby Mjölna, i förmågo af sist åberopade Lagens rum, hwardera afstraffas med Tjugo par Spö, Sex slag af parret . . .”

Så stuvades fångarna in på Malmöhus fästning där de fick genomlida den mest barbariska tortyr. Till närmast vakthavande på fästningen hade en fanjunkare baron Liewen förordnats. Denne var sällan nykter och fördrev tiden med att spela tyrann mot de arma fångarna. De sjukas antal växte för varje dag som gick — rödsot och febrar härjade bland dem och dödligheten satte hårt sina spår.

I dag strejkar fångarna på våra fångvårdsanstalter för minsta sak som inte är i deras smak. I dag skall fångarna (internerna bör man kanske säga) ha både färg-TV, radio, tidningar, luftiga matsalar, dagrum, rum där de kan träffa sina fruntimmer, ljusa och trevliga celler (rena ungarlslyan) etc. — men så var ej fallet på den tiden. Att hygien hos fångarna var den sämsta tänkbara finner vi av att, då fångarna på hösten 1811 utfördes till Stortor-

get i Malmö för att där höra sin dom, kunde den församlade allmänheten ej nalkas dem på närmare avstånd än 50 steg på grund av den stickande och vidriga doft de stackars fångarna förde med sig.

År 1812 randades. Landshövding Rosen hade entledigats från sin befattning och greve Mörner hade blivit befordrad till generallöjtnant. Över upprorsmännen föll den slutliga domen, vari förkunnades att tre stycken av dem skulle mista livet — däribland Per Ottasson från Hjulstorp i Slimminge (domarna hade mildrats, men många bland fångarna hade redan fått sätta livet till). Han skulle även mista högra handen och steglas.

Så fördes Per Ottasson påförd hand- och fotbojor bort från Malmö. På vägen mot avrättningsplatsen (Galgbacken i Tullstorps socken, Vemmenhögs härad) passerade man bl.a. Sandåkra smedja. Utanför denna stod smeden och hans hustru. Vid åsynen av sin gamle vän Per Ottasson och vid tanken på att han smitt mordvapnet åt sin vän, gjorde smeden sig ärende upp på loftet där han tog fram ett rep och ändade sitt liv.

Så slutade bondeupprorets epilog på galgbacken i Tullstorps socken, där Per Ottasson drog sin sista suck. Med tanke på orsaken till upproret, som till en stor del berodde på missförstånd, var samhällets reaktion mot de upproriska hård och skoningslös. I dag kan vi ej värja oss från uppfattningen att myndigheterna för 165 år sedan använde större våld än nöden krävde (i dag motsatsen).

Som slutord kan nämnas att för att stävja nya oroligheter utfärdade generalguvernör J C Toll den 19 oktober 1811 en allmän kungörelse mot oseden ”att drängar bildar byalag och väljer ålderman, som sammankallar dem med horn, lur, trumma eller skallmeja. Dessa olagliga folksamlingar förbjudes vid 8 rdr 16 sh banco för en var, som deltagar häri. Alla samlingsinstrument skall vid lika vite inom åtta dagar överlämnas till kronolänsmannen och alla dränge-åldermän är med denna dag avsatta. Den som fortfar härmed bötar 16 rdr 32 sh. Av böterna tillfaller hälften angivaren och den andra hälften socknens fattiga”.